

EGY VASKORI FEGYVERES KONFLIKTUS NYOMAI

Új topográfiai eredmények a dédestapolcsányi Verebce-tető kutatásában I.

V. SZABÓ GÁBOR – CZAJLIK ZOLTÁN – REMÉNYI LÁSZLÓ

A magyarországi őskor régészeti emlékeiben a bronzkortól kezdődően látványos jeleit ismerjük a fegyverek kultuszának és a harcok ideológia előtérbe kerülésének. Annak ellenére azonban, hogy a folyamatos háborús fenyegetettség számos közvetett bizonyíték utal, valós harci cselekményekre vonatkozóan szinte semmilyen adattal nem rendelkezünk. Éppen ezért értékelődik fel annak az új felfedezésnek a jelentősége, amely alapján egy középső vaskori fegyveres konfliktus körvonalazható az északkelet magyarországi Bükk-hegység egyik legfontosabb erődített településének sáncai alatt.

A LELŐHELY KUTATÁSTÖRTÉNETE

A dédesi magaslati települést a szakirodalom korábban a késő bronzkori Kyjatice kultúra földvárjai között tartotta számon. 123 hektáros területével ez Északkelet-Magyarország egyik legnagyobb kiterjedésű őskori lelőhelye. A Bükk-hegység északi szélén, egy körülbelül 2 km hosszan elnyúló, meredek oldalakkal határolt, É-D-i irányú hegygerincen húzódik, amelynek magassága eléri, sőt helyenként meghaladja a 600 métert.

A lelőhelyet, amely a 18. század végi térképek elnevezései alapján már beazonosítható, elsőként Fodor Antal említi 1827-es kéziratában. A régészeti szakirodalomba Kemenczei Tibor munkája révén került be,¹ a részletes topográfiai feldolgozásokat Nováki Gyulának és D. Matúz Editnek köszönhetjük.²

A lelőhely a 2000-es évek derekától az illegális fémkeresők tevékenységének egyik célpontja lett.³ 2004-ben Pusztai Tamás és B. Hellebrandt Magdolna régészek is észlelték a folyamatos bolygatást, és felfigyeltek a kincskeresők számára értéktelen és ezért nagyobb kupacokban a helyszínen hagyott vasrögökre, vas tokosbaltákra és egyéb őskori leletekre. Ők kisebb fémkeresős kutatást is folytattak, és azonosítottak egy szédült halomsírt(?).⁴ 2006/2007-ben Czajlik Zoltán földvárkutatási programja keretében légi fényképeket készített a lelőhelyről (1. kép) és terepbejárást végzett.⁵ 2008-ban V. Szabó Gábor négy szkítakori sírt tárt fel késő bronzkori depókutatási projektjéhez⁶ kapcsolódóan, amelyeket Tóth Farkas Márton publikált.⁷

¹ Kemenczei Tibor: A Kyjatice kultúra Észak-Magyarországon / Die Kyjatice Kultur in Nordungarn. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 9 (1970), 17–78, különösen 28.

² Nováki Gyula: Késő bronzkori földvár Dédestapolcsány-Verebce-bércen / Spätbronzezeitliche Erdburg am Dédestapolcsány-Verebce-bérc. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 25–26 (1988), 81–90; D. Matúz, Edit – Nováki, Gyula: *Spätbronzezeitliche, früheisenzeitliche Erdwälle in Nordungarn. Inventaria Praehistorica Hungariae X.*, Budapest, 2002, 10, Abb. 12.

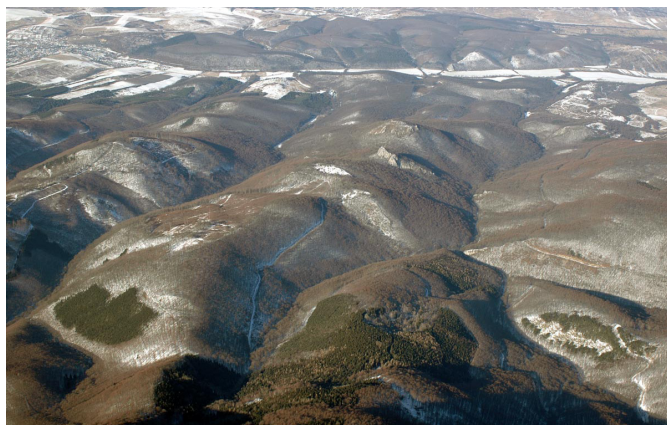
³ Az illegális kincskeresők tevékenységéről a helybeli kutatók (Bíró Péter, Regös József) mellett több intézmény, így a Bükk Nemzeti Park, a miskolci Herman Ottó Múzeum, az ELTE BTK Régészettudományi Intézete és az MNM-NÖK (jogelődje a KÖSZ) szakemberei is tudomást szereztek.

⁴ Hellebrandt Magdolna: Mályinka-Dédestapolcsány-Verebce-vár és Miskolc-Kölyuk I. barlang vasleletei / The iron finds from Mályinka-Dédestapolcsány-Verebce-vár and the Miskolc-Kölyuk I. cave. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 46 (2007), 5–38.

⁵ Czajlik Zoltán – Bödöcs András – Đurkovič Éva – Rupnik László – Winkler Móni: Légitregészeti kutatások Magyarországon 2007-ben (Rövid beszámoló az ELTE Régészettudományi Intézetének Térinformatikai Kutatólaboratóriumában végzett munkáról) / Aerial archaeological investigations in Hungary in 2007 (A short report of the activity of the 3D Research Laboratory of the ELTE Archaeological Institute). *Régészeti Kutatások Magyarországon – Archaeological Investigations in Hungary, 2007* (Budapest: KÖH–MNM, 2008), 121–144.

⁶ Ehhez lásd V. Szabó Gábor: Késő bronzkori kincsek nyomában / In Search of Late Bronze Age Treasures. *Magyar Régészet* 2012 tél / *Hungarian Archeology* 2012 Winter. http://www.magyarregeszet.hu/wp-content/uploads/2013/02/SzaboG_12T1.pdf

⁷ Tóth Farkas Márton: Korai szkítakori sírok Dédestapolcsány-Verebce-tető lelőhelyen / Early Scythian Age Graves at the Site of Dédestapolcsány-Verebce-tető (NE Hungary). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 51 (2012), 63–91.

1. kép: Dédestapolcsány-Verebce-bérc. A felvétel átlójában 2 km hosszan húzódó lelőhely DK-i irányból (légifotó: Czajlik Zoltán, 2006. január 25.)

2010-ben a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat elkészítette a lelőhely teljes területének légi lézeres felmérés alapján generált, 0,5 méteres felbontású digitális terepmodelljét. A nagy pontosságú módszer kivételes lehetőséget teremtett a lelőhelykomplexum részletes felmérésére a domborzati anomáliák alapján, valamint az előkerült régészeti jelenségek és leletek lokalizálására. A dédesi felmérés során került sor az ALS (más néven LiDAR) technológia első olyan magyarországi alkalmazására, ahol a cél egy, a természetes eróziós folyamatok és a fémkeresős műkincs-tolvajok által veszélyeztetett régészeti lelőhelykomplexum tudományos és örökségvédelmi szempontú felmérése, dokumentálása volt.⁸

Ezt követően, 2011 júliusában az ELTE BTK Régészettudományi Intézete és az MNM-NÖK⁹ közös kutatási és örökségvédelmi programot indított. A program az őskori magaslati település korára, belső tagolására és kiterjedésére vonatkozó információk pontosítását, a 2008-ban azonosított vaskori temető teljes felderítését, valamint a közvetlen környék őskori topográfiai viszonyainak részletes megismerését célozta meg. Kétféle tanulmányunkban először a kutatás legmeglepőbb eredményével, a települést délről lezáró, Vaskapunak nevezett erődítésten talált szkítakori nyílhegyekkel foglalkozunk.

A VASKAPU ELLENI TÁMADÁS

Az egykori harci cselekményre utaló leletek a magaslati település déli végét lezáró erődítésrendszer átvizsgálása során kerültek elő. Az őskori erődítésrendszert ezen a szakaszon úgy alakították ki, hogy annak vonala az itt magasodó Verebce-bérc déli, meredek szegélyén fusson. Az így létrejött védelmi vonal alatt még egy mély árkot is húztak, amelyet egy kisebb sánccal és árokkal is biztosítottak. (2. kép) Az összetett, koncentrált erődítésrendszert azért helyezhették épp ide, mert itt, a hegytetőt lezáró, rendkívül szűk gerincszakaszon vezetett be a települést megközelítő fontos utak egyike. A kettős sáncrendszerrel jól védhetővé vált az erődített településnek ez a stratégiaileg meghatározó fontosságú szakasza.

2. kép: Az átkutatott terület, előtérben a sánccal (fotó: V. Szabó Gábor, 2011. július)

Az egykori támadók első nyoma egy jellegzetes szkíta kori bronz nyílhegy volt, amelyet a Verebce-bérc meredek déli oldalában találtunk. Nem sokkal később ettől a nyílhegytől néhány méterre további hasonló darabok is előkerültek, ami arra ösztönzött bennünket, hogy ezt a részt a szokásos laza lánc helyett szisztematikus rendben, lépésről-lépésre kutassuk át. Végül három napot töltöttünk ennek az

⁸ A légi lézeres szkennelés a Norvég Alap által támogatott TÉKA – Tájéértéktár program (2009-2011) keretében készült, a felmérést és a terepmodellt az ODD Informatikai, Irányítástechnikai, Kereskedelmi és Szolgáltató Kft készítette.

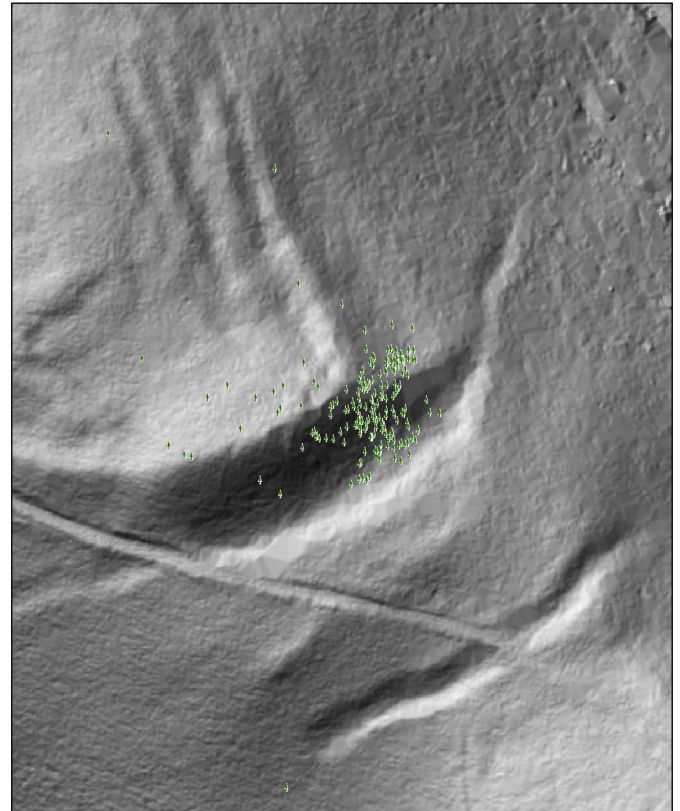
⁹ A 2011-es kutatásokat Czajlik Zoltán és Reményi László koordinálta, támogatói a Nemzeti Kulturális Alap és Nagyvisnyó község Önkormányzata voltak. A terepi munkában a szerzőkön kívül Czifra Szabolcs, Fullár Zoltán, Füzesi András, Koller Melinda és Nagy Nándor (MNM-NÖK) valamint Fülöp Kristóf, Groma Kata, Jáky András, Novák Mariann, Tarbay Gábor, Tóth Farkas Márton és Váczi Gábor (ELTE-BTK-RTI) vettek részt, szakértőként közreműködött Bacskai István, Bődöcs András és Holl Balázs.

3. kép: A lelőhelyen előkerült bronz nyílhegyek
(fotó: Kozma Károly)

erődítésszakasznak az átvizsgálásával, amelynek eredményképpen 234 darab nyílhegyet gyűjtöttünk össze egy jól körülhatárolható, viszonylag kis területről. (3. kép) Annak érdekében, hogy minden itt rejtőző nyílhegyet megtaláljunk, még a 15–30 cm vastag avarréteget is lehordtuk a kutatott felületről. Az 5–25 cm mélységben előkerült nyílhegyek koordinátáit geodéziai GPS-el rögzítettük. A nyílhegyek nagy része – több mint 200 darab – a települést lezáró sáncszakasz külső oldalának egy mindössze 35–40 méteres hosszúságú szakaszán koncentrált. (4–5. kép)

Az intenzív leletszóródással jellemezhető szakasz átkutatása után kiterjesztettük vizsgálatainkat a környező sáncszakaszokra, a település sánccal szomszédos részeire, valamint a külső sánc és az árok térségére is, ám ezeken a területeken már csak elvétve bukkantunk további nyílhegyekre. A legtávolabbi darab a koncentráció magjától 60 méterre került elő, a sánc mögötti településrészen.

0 50 100 200 m

4. kép: A nyílhegyek szóródása a megtámadott sáncszakaszon
(térkép: Holl Balázs)

5. kép: A nyílhegyek helyzete feltárás közben
(fotó: V. Szabó Gábor)

A TÁMADÁS LEHETSÉGES MENETE

A nyílhegyek koncentrációja világosan utal arra, hogy az íjászok az erődített település délkeleti sarkát támadták meg. Elképzelésünk szerint itt egy torony vagy bástya emelkedhetett a sánckorona fölé, és a nyilakat kilövők feladata ennek elfoglalása vagy a védők lekötése volt. Az erődítés sarkán lévő célponton túlrepült nyílhegyek szóródása arra utal, hogy az íjászok két csoportosulást alkotva, két irányból lőttek.

A támadók pozíciójának kiválasztása nem lehetett véletlen: ez a terület volt valószínűleg a települést övező védelmi rendszer legkönnyebben megközelíthető része. Mindenütt másutt meredek oldalakon

6. kép: Válogatás a lelőhelyen előkerült sérült nyílhegyekből (fotó: Kozma Károly)

7. kép: A délkeleti sánctest mentén gyűjtött, feltételezett parittyalövedékek válogatott csoportja (fotó: V. Szabó Gábor, 2011. július)

lehetett a sáncok közelébe jutni. Itt egy rövid szakaszon összeszűkül ugyan az egykori bejárat felé vezető nyereg, de az azt védő sáncokat egy enyhe lejtőn lehetett elérni. Optimális helyzetet a támadók számára az is, hogy a Verebce-lápa felőli domboldalon olyan lőállásokat foglalhattak el, ahonnan a védőkre felülről vagy legalábbis velük azonos magasságból tüzelhettek.

A kilőtt nyílhegyek jelentős része csorbult és törött volt, ami azt jelezheti, hogy nagy erővel csapódtak egy kemény felületbe. (6. kép) Feltételezhető, hogy egy fából vagy fa-kő vegyes technikával kialakított építmény állhatott itt, a déli és a nyugati erődítésperem találkozásánál, és a lövedékek ennek a falát érték. Innen pattanhattak le vagy ide ágyazódhattak be, és az építmény pusztulásával az erózió juttatta őket a sáncok alatti lejtőre és az árokba.

A sáncokat védelmezők harcmódjára feltehetően azok a kerek, átlagosan öklömnyi nagyságú, andezit-, mészkő- és kvarckavics-darabok utalhatnak, amelyek nagy számban hevernek a megtámadott sáncteszakasz peremén. (7. kép) A területet alkotó agyagpala-homokkő térszíntől ezek a kőzetfajták teljesen idegenek, több kilométerről hordhatták csak ide őket. A sánctest mentén és belső oldalán felhalmozott kövek kisebb példányait feltehetően parittyalövedékként használták, a nagyobbak pedig hajítókövek lehettek.¹⁰ A védők által kilőtt nyílvegyéknek nem találtuk nyomát, noha gondosan átvizsgáltuk azokat a sáncon kívüli területeket, ahol a támadók tüzelőállását feltételezhettük.

¹⁰ A kőanyagot B. Hellebrandt Magdolna is hasonlóképpen értékelte. Hellebrandt Magdolna: Mályinka-Dédestapolcsány-Verebce-vár és Miskolc-Kölyuk I. barlang vasleletei / The iron finds from Mályinka-Dédestapolcsány-Verebce-vár and the Miskolc-Kölyuk I. cave. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 46 (2007) 30–31. Katapultszerű eszközökből vagy parittyából kilőhető lövedékek őskori használatára térségünkben a szentannai (Sántana) késő bronzkori erődített településen feltárt lövedékek kínálnak példát. Gogáltan, F. – Sava, V.: War and Warriors during the Late Bronze Age within the Lower Mureș Valley. *Ziridava. Studia Achaelogia* 26/1 (2012), 69, Fig. 8.

A TÁMADÁS FELTÉTELEZETT TÖRTÉNETI HÁTTERE

A dédestapolcsányi erődített településre kilőtt nyílhegyek a Kárpát-medencéből több helyről is ismert, korai szkíta nyílhegyek jellegzetes típusjegyeit hordozzák. Az eurázsiai sztyeppén élő közösségek fegyverzetében a Kr. e. 9–8. század folyamán feltűnő és elterjedő speciális, összetett reflexíjakhoz használt nyílhegyeknek három alapformája fordul elő az általunk talált darabok közt: a hosszú tokrészes kétélű, a hosszú tokrészes háromélű és a belső tokos háromélű típusok. A dédestapolcsányi támadás során használt különböző nyílhegyformák (8. kép) legközelebbi rokonait a Kr. e. 7. század második felére keltezett erdélyi korai szkíta kori harcosok síregyütteseiből és magyarországi,¹¹ sajnos legtöbbször pontos leletösszefüggés nélküli lelőhelyekről ismerjük.

A nyílhegyeink által képviselt formáknak és előkerülési helyzetüknek a legjobb párhuzamát egy jól publikált, az utóbbi években több kutató által is részletesen elemzett nyugat-szlovákiai lelőhely, Szomolány/Smolenice-Molpír mutatja.¹² (9. kép)

Az itt feltárt települést a Kr. e. 7. század folyamán lakták, a Hallstatt-kultúra leletanyagával jellemezhető. Pusztulását egy olyan ostrom előzte meg, amelynek során a masszív falakkal és erődített kapukkal védett településre több száz, a dédestapolcsányiakhoz hasonló, bronz hegyekkel ellátott nyílvevőt lőttek ki. Az általunk megfigyeltekhez hasonlóan a szomolányi erődítés esetében is a kiemelt pontokat lőtték a támadók: a két megerősített kaput és a stratégiai fontosságú déli sarok falszorosát.¹³

A szomolányi telep esetében ez a támadás a település végét is hozta. Erre utalnak a lelőhely egészen megfigyelhető égési nyomok, a falak mentén szétszórt és a leégett épületek némelyikében feltár emberi csontmaradványok. A dédestapolcsányi erődített településen feltárások híján nem tudjuk, hogy a bejárati rész támadását siker koronázta-e, és az agresszorok el tudták-e foglalni az egész települést.

A dédestapolcsányi és a vele egykorú szomolányi ostrom feltételezhetően egy nagyobb, összefüggő történeti eseményhorizontba illeszkedik. A Kr.e 7. század vége felé a Kárpát-medence északi és nyugati, valamint Közép-Európa keleti részein több erődített települést ért pusztító támadás. A támadások, ahogyan a dédestapolcsányi és a szomolányi nyílhegyek példája is mutatja, olyan csoportokhoz kapcsolhatók, amelyek tagjai a keleti, sztyepei régióban a Kr.e. 9–8. század folyamán kialakult és elterjedt fegyverfajtát, összetett

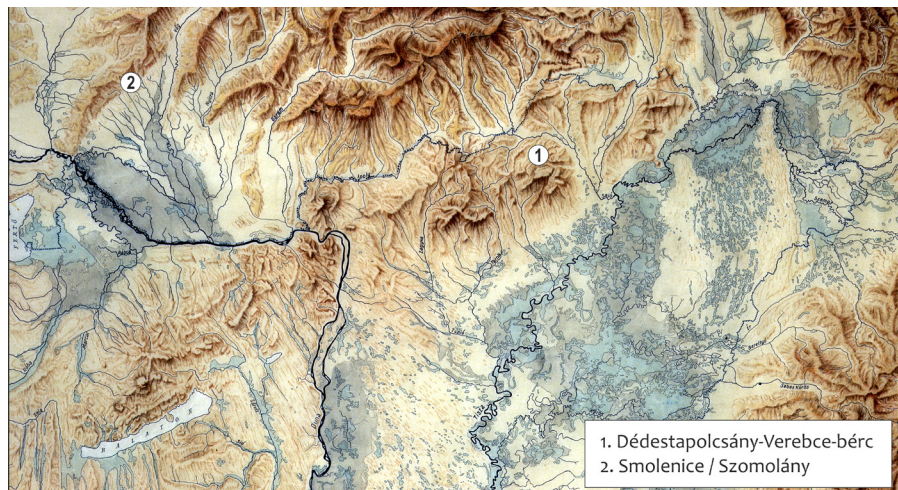

8. kép: Válogatás a lelőhelyen előkerült nyílhegyekből
(fotó: Kozma Károly)

¹¹ Hellmuth, Anja: *Untersuchungen zu den sogenannten skythischen Pfeilspitzen aus der befestigten Höhensiedlung von Smolenice-Molpír*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie Bd. 128 (Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, 2006), Taf. 24–31, 34; Kemenczei, Tibor: Pfeilspitzen von Früh-Skythentyp aus Ostungarn. *Folia Archaeologica* 42 (1994), 79–99.

¹² Parzinger, Hermann – Stegmann-Rajtár, Susanne: Smolenice-Molpír und der Beginn der skythischen Sachkultur in der Südwestslowakei. *Prähistorische Zeitschrift* 63 (1988), 162–178; Dušek, Mikulaš – Dušek, Sigrid: *Smolenice-Molpír. Befestiger Fürstensitz der Hallstattzeit II*. Materiala Archaeologica Slovaca (Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1995); Hellmuth, Anja: *Untersuchungen zu den sogenannten skythischen Pfeilspitzen aus der befestigten Höhensiedlung von Smolenice-Molpír*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie Bd. 128. (Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, 2006); Müller, Sebastian: *Smolenice-Molpír, Sereď und Ratkovce*. Studien zu Siedlungen der frühen Eisenzeit in der Südwestslowakei, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie Bd. 220. (Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, 2012).

¹³ Hellmuth, Anja: Smolenice-Molpír im Licht skythischer Angriffe auf die hallstattzeitlichen Siedlungen nördlich und südlich der mährischen Pforte. *Slovenská Archeológia* 54/2 (2006), 195, Abb. 6.

9. kép: Dédestapolcsány-Verebce-bérc és Szomolány/Smolnice-Molpír egymáshoz viszonyított földrajzi helyzete („A Kárpát Medence vízborította és árvízjárta területei, az ármentesítő és lecsapolási munkálatok megkezdése előtt” c., a M. Kir. Földművelésügyi Minisztérium Vízügyi Intézetében 1938-ban készült térkép felhasználásával összeállította: Váci Gábor)

reflexiját használták. A szomolányi erődre kilőtt 373 nyílhegy húsztípusát megvizsgáló Anja Hellmuth szerint azok formajegyei arra utalnak, hogy használóik az erdélyi Maros-medence térségéből, illetve a Kárpátoktól keletre eső észak-pontusi erdős-sztyepei régióból érkezhettek, vagy valamilyen módon az ottani szkíta kultúrkörbe tartozó közösségekkel állhattak kapcsolatban.¹⁴ A dédestapolcsányi nyílhegyek részletes típuselemzése még nem történt meg, de az első vizsgálatok azt mutatják, hogy azok a szomolányi nyílhegykészlettel mind tipológiai, mind kronológiai szempontból jól összevethetők.

Az egyelőre nem világos, hogy az erődített települések ostromai által jelzett eseménysor pontosan milyen történéseket is takar. Egy korábbi elképzelés szerint a helyi közösségek közti feszültségek éleződtek ki erre a korszakra. A szomolányi és dédestapolcsányi példa alapján nem zárható ki azonban, hogy a Kr. e. 7. század második felében jól szervezett, távolabbi területekről érkező, rendkívül mobilis, nagyobb erődítések ostromát is felvállaló harcos közösségek tűntek föl a Kárpát-medence északi és nyugati vidékein.

AJÁNLOTT IRODALOM

HELLMUTH, ANJA

Untersuchungen zu den sogenannten skythischen Pfeilspitzen aus der befestigten Höhensiedlung von Smolnice-Molpír. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie Bd. 128. Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, 2006.

HELLMUTH, ANJA

Bogenschilder des Pontischen Raumes in der Älteren Eisenzeit. Typologische Gliederung, Verbreitung und Chronologie der skythischen Pfeilspitzen. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie Bd. 177. Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, 2010.

KEMENCZEI TIBOR

Az Alföld szkíta kora. Kronológia. In: *Hatalmasok a viadalokban. Az Alföld szkíta kora*, szerk. Havassy Péter, 7–36, 188–190. Gyulai katalógusok 10. Gyula: Békés Megyei Múzeumok igazgatósága Erkel Ferenc Múzeuma 2001.

KEMENCZEI TIBOR

Studien zu den Denkmälern skytisch geprägter Alföld Gruppe. Inventaria Praehistorica Hungarica 12. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum 2009.

¹⁴ Ibid.; Hellmuth, Anja: *Bogenschilder des Pontischen Raumes in der Älteren Eisenzeit. Typologische Gliederung, Verbreitung und Chronologie der skythischen Pfeilspitzen.* Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie Bd. 177. (Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, 2010), 362–365.